

УДК 343.9(477)

Є. Б. ПУЗИРЕВСЬКИЙ,*здобувач**Харківського національного університету внутрішніх справ,**Голова місцевого військового суду Харківського гарнізону***ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ ЯК ФОРМА КРИМІНАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ**

Проаналізовано військові злочини з позицій соціальної конфліктології, що дозволило одержати принципово нові уявлення про природу й генезис цих злочинів та інтегрувати до них кримінологічні дані.

Актуальність національної безпеки в реалізації завдань кримінальної політики обумовлюється тим, що наприкінці ХХ ст. після проблеми запобігання війни «найбільшою небезпекою для людства, його демократичного та економічного розвитку, – стверджує В. В. Лунєєв, – залишиться інтенсивно зростаюча національна і транснаціональна злочинність, що в цей час містить у собі й традиційно кримінальні, і військові, і екологічні, і генетичні, та інші загрози» [1, с. 8–9].

Одним із необхідних напрямків розвитку вітчизняної кримінальної політики і кримінології ХХІ ст. варто визнати юридичне супроводження цілей військової організації країни: забезпечення обороноздатності й безпеки України, відбиття можливої агресії, а також виконання завдань відповідно до міжнародних зобов'язань країни у військовій сфері.

Всі позитивні й негативні тенденції та закономірності, властиві державі й суспільству в цілому, повною мірою проявляються і в армії. Слова К. Маркса, сказані багато років тому, про те, що в «історії армії з разючою ясністю резюмується вся історія громадянського суспільства» [2, с. 154], справедливі й для аналізу кримінальних явищ серед військовослужбовців. Але військо – специфічна частина суспільства, зі своїми соціально-економічними, демографічними, організаційно-управлінськими і правовими особливостями, які позитивно або негативно відображаються на злочинності військовослужбовців.

У вітчизняній кримінологічній науці відповідні питання розроблені недостатньо, на відміну від науки кримінального права, де на монографічному рівні військові злочини були предметом аналізу в роботах В. О. Бугаєва, В. О. Глушкова, К. Г. Фетисенка, М. І. Хавронюка тощо.

У зв'язку з цим існує потреба у здійсненні кримінологічного аналізу військових злочинів, зокрема і з позицій конфліктологічної парадиг-

ми. Вказане становить мету даної статті. Її наукова новизна полягатиме у виявленні закономірностей, притаманних різним видам військових злочинів, що далі може бути використано для запобігання.

Давно відомо, що злочин являє собою не що інше, як соціальний конфлікт, суб'єкти якого вступають у відкрите протиборство й одна сторона досягає задоволення власних інтересів і потреб на шкоду інтересам іншої сторони. Причому даний конфлікт має і власне процесуальне продовження, наприклад, у ході судового розгляду (обвинувачений і його захисник, з одного боку, обвинувач – з іншого).

Оскільки конфлікт – це одна з форм взаємодії сторін, при якій дії однієї сторони перешкоджають реалізації цілей іншої сторони, частина фахівців визначають соціальний конфлікт через суперечності і зіткнення позицій; інші – через розходження інтересів; нарешті, треті вважають, що конфлікт – це насамперед відсутність згоди між сторонами [3, с. 17–20].

На нашу думку, в усіх цих визначеннях відбиті лише різні сторони конфлікту, тому недоцільно абсолютизувати одну зі сторін: і наявність суперечностей, і розходження інтересів, і відсутність згоди між сторонами характеризують конфлікт. Інакше кажучи, це елементи – суперечності, які можуть утворити конфлікт.

На думку В. М. Кудрявцева, юридичним конфліктом варто визнати будь-який конфлікт, у якому спір так чи інакше пов'язаний із правовими відносинами сторін, отже, суб'єкти конфлікту, їхня мотивація, об'єкт мають правові ознаки, а сам конфлікт тягне юридичні наслідки [4, с. 55]. Ми поділяємо дане визначення і в наступному аналізі проблеми використаємо його як вихідне.

Щоб точніше усвідомити природу юридичного конфлікту, насамперед кримінального, і його відмінність від суміжних явищ, необхідно визначити рамки конфлікту, тобто його зовнішні

межі в просторі й у часі. Можна виділити три аспекти визначення меж конфлікту: просторовий, часовий і внутрісистемний.

Просторові межі конфлікту визначаються територією, на якій відбувається конфлікт. Ясно, що ця територія може бути будь-якою, починаючи від мінімального простору (наприклад, житлової площі) і закінчуючи всією землею кулею.

Часові межі – це тривалість конфлікту, його початок і кінець. Від того, чи вважати конфлікт, що розпочався, триваючим або таким, що вже закінчився, залежить, зокрема, юридична оцінка дій його учасників у той або інший момент часу. Це важливо також для того, щоб правильно оцінити роль осіб, що згодом приєдналися до конфлікту.

Початок юридичного конфлікту, на наш погляд, визначається об'єктивними (зовнішніми) актами поведінки, спрямованими проти іншого суб'єкта (конфліктуючої сторони), за умови, що останній усвідомлює ці акти як спрямовані проти нього і їм протидіє. Ця трохі ускладнена формула означає, що для визнання конфлікту потрібно дотримання принаймні трьох умов: 1) перший учасник свідомо діє на шкоду іншому учасникові (тобто своєму супротивникові); 2) другий учасник (супротивник) сприймає зазначені дії як спрямовані проти його інтересів; 3) у зв'язку з цим він і сам уживає відповідних дій, спрямованих проти першого учасника. Із цього моменту можна вважати, що конфлікт розпочався.

Сказане означає, що немає конфлікту, якщо діє тільки один учасник або учасниками провадяться лише розумові операції (планування поведінки, обмірковування способу дій супротивника, прогнозування ходу майбутнього конфлікту тощо). Це, однак, не суперечить запропонованому деякими фахівцями виділенню латентної (прихованої) стадії розвитку конфлікту, а точніше – попереднього початку конфлікту, що включає планування майбутніх операцій і підготовку до них [5, с. 41–43].

Закінчення конфлікту неоднозначне. Конфлікт може бути вичерпаний (наприклад примирення сторін), але може припинитися через вихід з конфлікту однієї зі сторін або її знищення. Нарешті, можливе припинення розвитку конфлікту в результаті втручання третіх осіб. Так у ряді випадків закінчуються і кримінальні конфлікти.

Таким чином, закінченням конфлікту потрібно вважати припинення дій усіх протиборчих сторін, незалежно від причини, з яких це

відбулось.

Розглянемо тепер внутрісистемний аспект розвитку конфлікту й визначення його меж. Будь-який конфлікт відбувається в певній системі, чи то родина, група товаришів по службі, держава, міжнародне співтовариство тощо. Внутрісистемні зв'язки є складними і різноманітними. Конфлікт між сторонами, що входять до однієї системи, може бути більш чи менш глибоким, повним або частковим, обмеженим. Виявлення цих зв'язків актуальне, насамперед, для відносно замкнутих колективів, якими є військові частини.

Поняття «кримінальний конфлікт» і «військовий злочин» є взаємозалежними, однак не тотожними. Кримінальний конфлікт є формою, в якій військовий злочин втілюється на практиці. При цьому наявність кримінального конфлікту у сфері військової служби в кожному разі свідчить про факт злочину. Разом із тим далеко не завжди військовий злочин має форму конфлікту. Зокрема такі склади, як ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 Кримінального кодексу (далі – КК) України), як такого конфлікту не припускають.

Стосовно до названих прикладів конфлікт як специфічна соціально-правова взаємодія виникає на етапі притягнення військовослужбовця, що вчинив злочин, до юридичної відповідальності. При цьому даний конфлікт буде не кримінальним, а правомірним і, відповідно, матиме форму не злочину, а правозастосовних відносин, що виникають у зв'язку з охороною порушеного права і визначенням заходу негативного впливу.

Таким чином, можна зробити висновок: кримінальний конфлікт у сфері військової служби, будучи однією із зовнішніх форм втілення протиправного діяння і різновидом юридичного конфлікту, не може розглядатися як поняття, тотожне військовому злочину.

Військові злочини як протиправні діяння у сфері військової служби можуть бути представлені: по-перше, злочинами – відносинами взаємодії і, по-друге, злочинами – відносинами стану. У першому випадку має місце фактична взаємодія між як мінімум двома учасниками злочинних відносин. Злочини, що припускають взаємодію, у свою чергу поділяються на злочини конфліктного характеру і злочини безконфліктного характеру. Саме в рамках злочинних взаємодій із відкритим протистоянням суб'єктів має місце кримінальний конфлікт (заподіяння тілесних ушкоджень, відкрита відмова

від виконання наказу, опір начальникові). Взаємодії безконфліктного характеру – це ті військові злочини, які безпосередньо на стадії вчинення злочинного діяння як такого конфлікту не припускають (наприклад, зловживання владою або недбале ставлення до служби, у випадку якщо зазначені діяння зачіпають інтереси конкретних осіб), однак у наслідку такий конфлікт може проявитися, якщо особа, чий інтереси зачепило злочинне діяння, усвідомлює посягання і реагує на нього.

Значна частина військових злочинів не припускають кримінального конфлікту і є злочинами – відносинами стану. До таких належать, наприклад, самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України), дезертирство (ст. 408 КК України), ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК України), порушення правил несення служби (статті 418–421 КК України), здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427 КК України), добровільна здача в полон (ст. 430 КК України), необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412 КК України) тощо.

Однак, не будучи конфліктними і не будучи взаємодіями в момент вчинення протиправного діяння, ряд із зазначених злочинів у змозі породити юридичний конфлікт. Так, дезертирство (ст. 408 КК України) або самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) у рамках об'єктивної сторони злочину припускають винятково дії самого правопорушника – у зв'язку із чим є безконфліктними. Але ці дії породжують конфлікт між правопорушником і військовою частиною або комплектуючим підрозділом у випадку виявлення дезертирства або самовільного залишення військової частини. Порушення правил несення бойового чергування (ст. 420 КК України) або порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419 КК України) як кримінально карані діяння припускають можливість міждержавного прикордонного або військового конфлікту, що, безсумнівно, має юридичний характер. У зв'язку з цим дані злочини – відносини стану можуть виступати як юридичні факти, що породжують юридичний конфлікт. При цьому даний кримінальний конфлікт або є продовженням безконфліктного злочину (відбувається ніби плавне «перетікання» злочину–відносин стану в злочин–відносини взаємодії), або має самостійне юридичне значення (у випадку, наприклад, виникнення міждержавного конфлікту в разі порушення вій-

ськовослужбовцем правил несення прикордонної служби).

Розгляд військового злочину як форми кримінального конфлікту допомагає більш чітко визначити становище потерпілого. Відповідно до традиційного підходу як суб'єкт злочину розглядається винятково сам злочинець. У рамках подібного підходу статус потерпілого або взагалі ніяк не визначається, або останній розглядається не як суб'єкт, а як своєрідний об'єкт злочинного посягання. Подібна плутанина на практиці призводить до того, що цілком виправдані тенденції гуманізації сфери кримінально-правових відносин зводяться до лібералізації відносин зі злочинцем при одночасному ігноруванні інтересів постраждалої сторони [6, с. 36].

На наш погляд, аналіз військового злочину як форми кримінального конфлікту допомагає визначити статус потерпілого саме як суб'єкта юридично значущих відносин, що в результаті порушення кримінальної справи стає обов'язковим суб'єктом правозастосовних відносин з притягнення винного до кримінальної відповідальності, а також учасником відповідного – уже процесуального – юридичного конфлікту. Необхідно відзначити, що суб'єктом у військових злочинах може бути також тільки військовослужбовець (громадянин, що перебуває в запасі під час військових зборів). А отже, особливістю військових злочинів є не тільки суб'єкт злочину – військовослужбовець, але й суб'єктний склад відповідних кримінальних конфліктів, сторонами в яких є військовослужбовці.

Пошук шляхів розв'язання конфлікту, як правило, починається з визначення його предмета, і зробити це часто виявляється досить важко. Багато конфліктів мають настільки заплутану і складну передісторію, що фахівець змушений як археолог розкривати один шар за іншим. У конфліктах нашарування проблем може зробити сам предмет конфлікту абсолютно дифузійним, таким, що не має чітких меж. Конфлікт може мати основний предмет, що розсипається на окремі предмети, множинні «болючі моменти». Прикладом таких конфліктів можуть бути триваючі міжособистісні протисторства усередині колективу військовослужбовців або міжнаціональні конфлікти.

Кримінальний конфлікт у сфері військової служби має двоїсту юридичну природу, дві взаємозалежні системи відносин. Перша з них являє собою безпосередньо сам військовий злочин – протисторство злочинця з потерпілим або державою в особі військової частини. Дане

протиборство є юридично значущими матеріальними відносинами й одночасно юридичним фактом, що породжує виникнення процесуальних відносин з приводу притягнення правопорушника до відповідальності. Матеріально-правові відносини обслуговуються, таким чином, взаємодіючими з ним процесуальними відносинами.

Як і будь-яке соціальне явище, конфлікт нами розглядається як процес, що протікає в часі й має певні періоди та етапи, у ході яких він виникає, розвивається й завершується. Динаміка конфлікту являє собою хід розвитку, зміни під впливом його внутрішніх механізмів і зовнішніх факторів.

В. М. Кудрявцев вказує на багатоваріантність динаміки конфлікту. Наприклад, правовідносини можуть існувати до конфлікту, а юридична мотивація поведінки може з'явитися пізніше. У кримінальному конфлікті може не бути самостійної стадії – виникнення правової мотивації, а відразу ж виникнути кримінально-правові відносини. Можливим є складне чергування різних стадій. Однак у кожному юридичному конфлікті розрізняють три стадії: формування юридичного конфлікту, його крайнє загострення (напруженість), спад конфлікту [7, с. 33]. При цьому динамічними показниками є: 1) доконфліктна ситуація; 2) інцидент; 3) ескалація конфлікту; 4) кульмінація конфлікту; 5) завершення конфлікту; 6) постконфліктна ситуація.

У рамках проведеного дослідження виділяються такі динамічні показники (етапи, періоди) конфлікту: по-перше, конфліктна ситуація; по-друге, конфліктна взаємодія; по-третє, завершення конфлікту. Характеристика зазначених періодів може відрізнятися залежно від виду конфлікту і поведінки конфліктуючих суб'єктів.

Отже, конфлікт являє собою явище динамічне, і при більш докладному його аналізі можна виділити кілька стадій розвитку конфліктної ситуації:

- виникнення в однієї або в обох сторін спонукальних мотивів юридичного характеру, що являють собою передумови початку юридичного конфлікту – конфліктна ситуація;

- виникнення правових відносин між сторонами – переростання конфліктної ситуації у відкрите протистояння – юридичний конфлікт (у випадку із кримінальним конфліктом це сам злочин);

- розвиток (зміна, припинення) правових відносин у зв'язку з розглядом справи юридич-

ною інстанцією – вирішення конфлікту. Ця стадія може бути досить тривалою і зазнавати різних змін;

- видання правового (правозастосовного) акта, що завершує конфлікт. Необхідно відзначити, що в цьому випадку мова йде про завершення саме конфлікту, що може виявитися не вичерпаним до кінця, а лише перейти в латентну фазу конфліктної ситуації. Далі ця ситуація знову може загостритися, а конфлікт одержить продовження або перейде в нову фазу.

Початок конфлікту може бути пов'язаний із сукупністю наступних факторів:

- військовослужбовець, що ініціює конфлікт, розпочав дії, спрямовані на обмеження прав і законних інтересів контрsub'єкта;

- сторона (військовослужбовець або керівництво військовою частиною), на права і суб'єктивні інтереси якої посягає ініціатор конфлікту, усвідомлює, що посягання має протиправний характер;

- суб'єкт, що зазнав протиправного посягання, відкрито виражає свою незгоду зі здійснюваними на його адресу діями й намагається в тій або іншій формі чинити протидію.

Завершення зазначеного кримінального конфлікту пов'язане із наступними обставинами:

- завершення конфлікту з ініціативи військовослужбовця, який його розпочав (при цьому, можливо, конфлікт може бути припинений як у випадку заволодіння предметом конфлікту, так і у випадку однобічної відмови від цього);

- завершення конфлікту внаслідок знищення предмета, якого жадав ініціатор конфлікту, або знищення однієї зі сторін конфлікту;

- припинення конфлікту в результаті застосування права;

- завершення конфлікту як результат його «загасання» (при цьому слід мати на увазі, що «загасання» конфлікту не означає ліквідацію конфліктної ситуації. При виникненні сприятливих обставин, конфлікт може «спалахнути» з новою силою).

Отже, військовий злочин, як кримінальний конфлікт, з погляду системних параметрів, поперше, являє собою динамічну систему, елементами якої є об'єктний і суб'єктний склади, а також взаємозв'язки і взаємодії, що поєднують учасників конфліктних відносин і в сукупності становлять його зміст; по-друге, він є елементом більш складної соціальної системи, що поєднує передумови й умови виникнення конфлікту, його прями та опосередковані результати, механізми запобігання і припинення тощо.

Список використаної літератури

1. Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В. В. Лунеев ; предисл. В. Н. Кудрявцева. – М. : НОРМА, 1999. – 516 с.
2. Маркс К. Сочинения : [в 30-ти т. Т. 20] / Карл Маркс, Фридрих Энгельс. – Изд. 2-е. – М. : Госполитиздат, 1961. – 827 с.
3. Фишер Р. Путь к согласию, или переговоры без поражения / Р. Фишер, У. Юри ; пер. с англ. А. Гореловой ; предисл. В. А. Кременюка. – М. : Наука, 1992. – 158 с.
4. Основы конфликтологии : учеб. пособие / [под ред. В. Н. Кудрявцева]. – М. : ИГП РАН, 1997. – 200 с.
5. Юридический конфликт: процедуры разрешения / [Бойков О. В., Варламова Н. В., Веденеев Ю. А., Дмитриев А. В. и др. ; отв. ред. Кудрявцев В. Н.]. – М. : Причина, 1995. – 159 с.
6. Литвинов О. М. Віктимізація: фактори, аналіз, заходи протидії : навч. посіб. / О. М. Литвинов. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – 72 с.
7. Кудрявцев В. Н. Борьба мотивов в преступном поведении / В. Н. Кудрявцев. – М. : Норма, 2007. – 128 с.

Надійшла до редколегії 27.09.2010

**ПУЗЫРЕВСКИЙ Е. Б. ВОИНСКИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ КАК ФОРМА
КРИМИНАЛЬНОГО КОНФЛИКТА**

Проанализированы воинские преступления с позиций социальной конфликтологии, что позволило получить принципиально новые представления о природе и генезисе этих преступлений, а также интегрировать в них криминологические данные.

PUZYREVSKIY E. MILITARY CRIMES AS A FORM OF CRIMINAL CONFLICT

The military crimes from positions of social conflict theory are analysed. It allowed to get the principally new knowledge of nature and genesis of these crimes, and also to integrate criminology information into it.